

дипл. инж. Филип Огњеновић,
дипл. инж. Василије Ражнатовић,
дипл. инж. Радисав Поповић,

Републички комитет за пољопривреду, шумарство и
водопривреду

СТАЊЕ И РАЗВОЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ У ЦРНОЈ ГОРИ¹⁾

СТАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ

У оквиру укупног друштвеноекономског развоја Црне Горе у послеријатном периоду у повећавању пољопривредне производње, побољшавању услова живота и социјалистичком преображају села, постигнути су значајни резултати. Међутим, у том периоду пољопривредна производња и развој друштвеноекономских односа на селу знатно су се спорије развијали него што су налагале потенцијалне могућности и објективне потребе складнијег привредног развоја Републике.

Наглашени дефицит у билансима производње пољопривредно-прехранбених производа, крупне промјене у социјално-економској структури становништва,²⁾ стално растуће потребе за храном и извозом производа ове гране, нужно условљавају знатно интензивнији развој пољопривреде у наредном периоду. Ово и због тога што ће бржи раст пољопривредне производње представљати значајан фактор економске стабилизације и економског развоја укупне пољопривреде и Републике у цјелини.

Достигнути ниво пољопривредне производње није ни приближан оном који је у оквиру расположивих привредних, организационих, техничко-технолошких услова могуће постићи.

Ниво производње по јединици производног капацитета код претежног броја производа испод је просјечних југословенских остварења. Релативно ниски приноси, као и незадовољавајући обим укупне производње, неповољно се одражавају на степен ње-

¹⁾ Овај материјал израдио је Републички комитет за пољопривреду, шумарство и водопривреду почетком 1983. Он треба да служи као основа за разматрање актуелних питања, положаја и праваца даљег развоја пољопривредне производње у Црној Гори, ради утврђивања одговарајућих мјера и подухвата за повећање производње хране. За његову израду коришћени су одговарајући материјали Комитета и неких других институција.

²⁾ Учешће пољопривредног у укупном становништву 1948. износило је 71,6%, 1971 — 35%, а 1981 — 13%. Подаци за 1981. односе се на чисто пољопривредно становништво.

не робности, који је, иако различит по појединим производима, у цјелини нижи од југословенског просјека.

Храна се уопште, посебно у Црној Гори, производи у сложеним условима, с обзиром на разнолике, прије свега, природне услове, уситњеност посједа, недовољну организованост и релативно слабу материјалну основу друштвеног сектора у овој области, дефицитарност стручног кадра и недовољну материјално-техничку и стручну оспособљеност индивидуалних пољопривредних произвођача. Зато су и задаци на производњи хране у нас бројнији, и захтијевају веће ангажовање свих субјеката и друштва у цјелини.

Црна Гора је изразито брдско-планинско подручје са оштро израженим облицима рељефа. Нарочито је сиромашна равницама, тако да укупне равне површине не прелазе 5% територије Републике. Од укупних обрадивих површина 93,7% отпада на индивидуални сектор.

Деаграризација се у послеријатном периоду одвијала врло интензивно (по стопи од око 1,5%). Процес деаграризације био је интензивнији у селима удаљеним од градова, гдје се пољопривредна производња обавља у условима непотпуно ријешене инфраструктуре, несавремених средстава за производњу и уопште у отежаним условима живота и рада.

Климатски услови су, иако на малом простору, веома разнолики и неуједначени, тако да у Црној Гори имамо подручја медитеранске, континенталне и планинске климе са многим прелазним облицима.

Укупне пољопривредне површине у Црној Гори у 1982. износе 517 048 ха. Структура њиховог коришћења врло је неповољна, што се види из следеће табеле:

Категорија	Црна Гора Укупно	Друштвени сектор	%	Индивидуал. сектор	%
1	2	3	4	5	6
1. Ораница и вртова	57 527	2 655	4,6	54 872	95,4
2. Воћњаци	10 241	1 180	11,5	9 061	88,5
3. Виногради	3 674	2 097	57,1	1 977	42,9
4. Ливаде	114 586	5 889	5,1	108 697	94,9
Укупно обрад. површина	186 028	11 821	6,3	174 207	93,7
5. Пашњаци	326 542	177 762	54,4	148 780	45,6
6. Ри�њаци	155	155	100,0	—	—
7. Баре и трстици	4 323	2 473	57,2	1 850	42,8
Укупно пољоприв. површ. (1 — 7):	517 048	192 211	37,1	324 837	62,9

Од укупних пољопривредних површина на оранице отпада 11,1⁰%, воћњаке 2,0⁰%, винограде 0,7⁰%, ливаде 22,2⁰% и пашњаке 63,1⁰%.

Посљедњих десет година (1972-1982. год.) укупне пољопривредне површине смањују се просјечно око 1 500 ха годишње. Смањивање пољопривредних површина није карактеристика само за Црну Гору већ и за читаву земљу, и оно је углавном посљедица урбанизације, изградње објеката инфраструктуре и др.

Структура коришћења обрадивих површина посљедњих година позитивно се мијења у смислу повећавања површина под воћњацима, површем и крмним биљем, што је у складу са компаративним предностима овог подручја. Међутим, учешће ливада још је изразито високо 61,5⁰% (у СФРЈ 21⁰%).³⁾ У неким општинама у брдско-планинском подручју учешће ливада још је веће (Жабљак 92⁰%, Плужине 89⁰%, Шавник 86⁰%, Рожаје 76⁰% итд.).

Коришћење ораничних површина у Црној Гори такође не задовољава, јер се из године у годину површине под необрађеним ораницама стално повећавају, тако да су у 1982. према статистичким подацима, износиле 13 149 ха, што представља 22,8⁰% укупних површина под ораницама⁴⁾ (у СФРЈ 11⁰%). С друге стране, иако се повећава употреба сортног сјемена, минералних ђубрива и средстава за заштиту биља, још увијек није довољна примјена техничко-технолошких достигнућа, па су приноси по јединици површине мали.

Повећавање приноса, као и бржа измјена структуре коришћења обрадитих површина, представља значајне потенцијалне резерве за повећање производње хране у Црној Гори.

У друштвеном сектору налази се 2 720 ха површина на којима није могуће засновати производњу без знатних инвестиционих улагања за привођење култури ових земљишта.⁵⁾

То, као и чињеница да друштвени сектор учествује у укупним ораничним површинама са свега 2 655 ха или 4,6⁰% указује на потребу да правац друштвене активности у наредном периоду треба усмјерити и на повећање обрадивих површина у друштвеном сектору. За то одређене могућности постоје, у првом реду, привођењем култури немелиорисаних земљишта, а евентуално и откупом земље од индивидуалног сектора. То подразумијева потребу за обезбјеђењем трајних и стабилних извора средстава за

³⁾ Структура коришћења обрадивих и ораничних површина дата је у прилогу — таб. 1.

⁴⁾ Подаци о необрађеним површинама и угарима по општинама дати су у прилогу — таб. 2.

⁵⁾ Подаци о немелиорисаним површинама у друштвеном сектору дати су у прилогу — таб. 3.

ове намјене и то под повољним условима. У том смислу могу корисно послужити искуства других република које обезбјеђују претежан дио средстава за ове намјене без обавезе враћања.

Према обиму производње и степену робности, сточарство је најважнија грана у оквиру пољопривреде у Црној Гори. Учешће сточарске производње у вриједности укупног откупа пољопривредних производа износи око 60%.

Бројно стање стоке од године до године варира, што углавном зависи од приноса сијена на природним ливадама и пашњацима као основног извора сточне хране у зимском периоду исхране. У 1982. била су укупно 189 984 грла говеди и 481 957 оваца.⁶⁾ Међутим, расни састав стоке, у првом реду говеди, знатно је побољшан, што је резултат примјене низа мјера које се у том правцу спроводе посљедњих година. Повећана је сточарска производња и побољшан квалитет производа.

Сточни фонд се скоро у цјелини налази у индивидуалном сектору. У друштвеном сектору почетком 1982. било је свега 2 513 грла говеди (1,35% укупног броја), 1 299 музних крава (1,07%), 4 333 овце (0,90%), 7 197 свиња (26,6%) и 6 438 комада живине (0,87%).

Здравствена заштита стоке није задовољавајућа, због изражене кадровске дефицитарности и недовољне техничке и материјалне оспособљености ветеринарских организација. У општинама рожајској, плавској, шавничкој, жабљачкој и плужинској гдје је сточарство водећа пољопривредна грана нема ветеринарски нити постоји организована ветеринарска служба. У неким подручјима Републике озбиљан проблем представља обољење оваца и јагњади, јаловост крава, ектима јагњади, варооза пчела и слично. Посебан су здравствени и економски проблем у сточарству паразитске болести, које су доста раширене и наносе велике штете, што се испољава у смањеној производњи, репродукцији и природној отпорности животиња.

Техничка опремљеност, посебно на индивидуалном сектору, посљедњих неколико година знатно је побољшана с обзиром на све већи интерес за набавку пољопривредне механизације и опреме. Број трактора у 1981. износио је 1 579, од чега на индивидуалном сектору 1 399, као и 1 709 мотокултиватора. Упоређујући број трактора са расположивим обрадивим површинама стиче се утисак да је стање у том погледу добро. Међутим, ако се има у виду да се знатан број механизације користи ван пољопривреде и да су пољопривредне површине уситњене, што отежава рационално коришћење механизације, произилази да постојеће стање не задовољава. Нарочито број прикључних машина и комбајна.

⁶⁾ Бројно стање стоке по врстама даје се у прилогу — таб. 4.

Процеси самоуправног организовања и удруживања земљорадника у Републици почели су организованије да се одвијају доношењем Закона о удруживању земљорадника. У овом периоду покренуте су значајне активности у ОУР-има, мјесним заједницама и општинама на самоуправном организовању и удруживању земљорадника. У протеклом четворогодишњем периоду формиране су 22 основне и радне организације земљотрадника и радника, од чега 9 основних и једна радна организација коопераната, 3 основне задружне организације у оквиру земљорадничких задруга и 10 основних организација удруженог рада за кооперацију, тако да их сада има укупно 35, у које се удружују и са којима остварују разне видове сарадње друштвено организовани пољопривредни произвођачи. Свој рад и средства удружило је са радом радника и друштвеним средствима преко 1 300 земљорадничких домаћинстава на доходовним и самоуправним основама, и око 16 хиљада домаћинстава на трајнијој и повременијој сарадњи, али без успостављених доходовних и самоуправних односа.

Стање стручног кадра у пољопривреди није задовољавајуће и представља озбиљан проблем за њен даљи развој. Ако се овоме дода и то да се све мањи број младих опредјељује за студије на пољопривредном и ветеринарском факултету, да је старосна структура постојећег кадра врло неповољна и да се ускоро не могу очекивати битније измјене кадровске структуре, овај проблем постаје још изразитији. Исто тако, стручност и обученост индивидуалних пољопривредних произвођача, посебно квалификованих радника разних специјалности, не задовољава, што отежава примјену новије технологије и утиче на укупни обим производње.

НЕКИ УЗРОЦИ ЗАОСТАЈАЊА ПОЉОПРИВРЕДНЕ ПРОИЗВОДЊЕ

Узроци што досадашњи развој пољопривреде није текао према потенцијалним могућностима и потребама за обезбјеђење већег обима основних пољопривредних производа бројни су и различити. Међу њима су најзначајнији:

Несхватане улоге функције и значаја бржег развоја пољопривреде у протеклом периоду и неповољни економски услови привређивања који дуже прате ову област, нарочито преко ниских цијена пољопривредних производа.

Инвестиције усмјерене за развој пољопривреде биле су знатно мање у односу на неке друге области привређивања, као и у односу на планиране оквире и прокламоване потребе бржег развоја пољопривреде.

Бржи развој индустрије условио је интензивни одлив активног пољопривредног становништва са села у град, гдје се оства-

рује сигурнији доходак и повољнији социјални статус, док су се на селу углавном задржала старачка домаћинства. Са процесом деаграризације смањује се укупна пољопривредна производња а истовремено расте тржишна потрошња хране и повећава се дефицит основних пољопривредних производа.

Друштвеноекономски развој села и социјалистички преображај пољопривреде и села одвијали су се уситњено.

Програми и документи којима је дефинисан развој пољопривреде и села подразумевали су ширење и економско јачање друштвеног сектора, развој задругарства и удруживања, као и разноврсне облике кооперативне сарадње земљорадника са друштвеним сектором. Текуће мјере такве економске политике требало је да допринесу реализацији такве концепције. Међутим, ове мјере су пољопривреду стављале у неповољан економски положај, па доходак није могао бити мотив за већу производњу и њено подруштвљавање.

Друштвени сектор је у материјалном и организационо-кадровском погледу релативно неразвијен и неспособљен да би могао у функцији организатора и носиоца развоја битније утицати на развој пољопривреде у цјелини. У укупним обрадивим површинама овај сектор учествује свга 6,3% па пољопривредне организације добрим дијелом доходак остварују у области трговине и промета.

Процес самоуправног организовања и удруживања земљорадника, и поред одређених резултата, није био усклађен са могућностима и потребама развоја, јер су задругарство и кооперација у сталним економским тешкоћама. На ово су утицали бројни разлози, од којих истичемо само неке: нестабилни услови привређивања; неблаговремено утврђивање и спровођење мјера економске политике у области аграра и заостајање у инвестиционим улагањима у тој области; недовољан број задружних организација и њихова слаба материјална и кадровска оспособљеност; одсуство континуиране друштвено-политичке акције на овим питањима у мјесним заједницама и општинама; слаба локаловна повезаност задружних организација међусобно и са организацијама удруженог рада у агроиндустријском комплексу, итд.

У неким срединама има тешкоћа и у вези са избором и обликом организовања и удруживања земљорадника.

Исто тако, изостало је ефикасније рјешавање здравственог и пензијског осигурања земљорадника, тј. обезбјеђења социјалне сигурности које имају други радници у удруженом раду.

Земљишна политика није била наклоњена бољем и рационалнијем коришћењу постојећих земљишних капацитета. Наставља се тенденција даљег уситњавања ионако уситњених индивидуалних газдинстава, из године у годину долази до смањивања по-

љопривредних и обрадивих површина и до промјене њихове намјене урбанизацијом градова и насеља, изградњом путева и других објеката а повећава се проценат необрађених ораница. Поред тога, наводњавањем је обухваћено свега 5,6% обрадивих површина па је пољопривредна производња зависна од климатских услова, пуна неизвјесности и варира из године у годину.

Политика цијена пољопривредних производа није дјеловала стимулативно на бржи развој робне производње, посебно основних пољопривредних производа чије су цијене под друштвеном контролом (месо, млијеко и др.). Наиме, кроз цијене ових производа штитио се стандард грађана, што је произвођаче стављало у неповољнији економски положај у односу на произвођаче чије се цијене производа слободно формирају.

Неповољан расни састав у сточарству и релативно мала употреба сортног сјеменског и садног материјала, иако су присутна позитивна кретања у том правцу, слаба техничка опремљеност рада у пољопривреди и недовољна примјена савремених агротехничких и зоотехничких мјера, недовољна употреба минералних ђубрива и средстава за заштиту биља — све то негативно дјелује на раст пољопривредне производње. То појачавају тешкоће у набавци високе цијене и несхватање значаја њихове примјене за повећавање пољопривредне производње.

Претежно брдско-планински карактер подручја знатно отежава услове за пољопривредну производњу, па су приноси смањени и ограничен број роба које је могуће производити.

Откуп је неорганизован а, с тим у вези, и пласман пољопривредно-прехранбених производа несигуран.

Недовољна су средства за подстицајне мјере и стимулацију друштвено-организоване робне производње дефицитарних пољопривредних производа. Износ средстава за поједине намјене био је мали, па су ефекти тих мјера били доста симболични.

Мјере кредитно-монетарне и пореске политике нијесу биле довољно у функцији повећавања пољопривредне производње и развоја.

Недостајао је стручни кадар, стручно образовање индивидуалних земљорадника за савремену пољопривредну производњу било је недовољно, примјена научних резултата у пракси слаба.

ПОЉОПРИВРЕДА У ТЕКУЋЕМ СРЕДЊОРОЧНОМ ПЛАНУ И ПРАВЦИ ДАЉЕГ РАЗВОЈА

У Друштвеном плану Црне Горе за период од 1981-1985. пољопривреда је сврстана у приоритетне правце развоја Републике, а у Договору о основама Друштвеног плана Црне Горе за раз-

вој пољопривреде, прехранбене и дуванске индустрије у периоду од 1981-1985. утврђени су заједнички интереси, циљеви и политика развоја.

Овим документима предвиђа се раст укупне пољопривредне производње према просјечној стопи од око 4% годишње⁷⁾ (друштвени сектор 7,5% и индивидуални 3%). У складу са билансима производње и потрошње пољопривредно-прехранбених производа, утврђена су одређена да се приоритет у развоју да примарној производњи основних пољопривредних производа (меса и млијека), као и производима који имају компаративне предности (рано воће, грожђе, поврће, јужно воће). Учешће робне производње у укупној производњи треба да се повећа са 45% у 1980. на 57% у 1985. години а учешће сопствене тржишне производње хране у укупној тржишној потрошњи са 45 на 68%, рачунато у вриједносним показатељима. У 1981. стопа раста пољопривредне производње остварена је око 4% а оцјењује се да ће се та стопа остварити и у 1982. години. То значи да је у протекле двије године текућег планског периода остварена стопа раста на нивоу планиране. И поред значајног повећања пољопривредне производње током овог планског раздобља, Црна Гора ће и даље бити дефицитарна у неким производима, у првом реду пшеници, кукурузу, неким врстама меса, масноћама и др., па је потребно учинити посебне напоре како би се максимално искористиле сопствене могућности и (већом производњом меса и млијека и производа које имају компаративне предности) ова дефицитарност свела на најмању мјеру.

Према билансима основних пољопривредно-прехранбених производа произилази да Црна Гора за набавку дефицитарних количина хране издваја годишње око 11 000 000 000 динара. Како се дио овог дефицита покрива суфицитарним робама чија се вриједност процјењује на око 2 500 000 000 произилази да стварни дефицит износи око 8 500 000 000 динара.

Овакву дефицитарност у храни могуће је знатно ублажити повећаном производњом не само дефицитарних роба већ и роба које имају компаративне предности (рано воће и поврће, грожђе, прерађевине и др.) које је могуће пласирати на домаће и инострано тржиште.⁸⁾

Планским документима за развој пољопривреде, прехранбене и дуванске индустрије у периоду од 1981-1985. предвиђено је 3 450 000 000 динара, или 7% укупних инвестиција у привреди

⁷⁾ У периоду од 1976-1980. просјечна годишња стопа физичког обима пољопривредне производње била је предвиђена 3,7 а остварена 0,3%.

⁸⁾ Биланси основних пољопривредних производа дају се у прилогу — таб. 5.

Црне Горе.⁹⁾ Од овог износа на пољопривредну производњу отпада 2 709 200 000 (78,4%), прехранбену индустрије 660 500 000 (19,1%) и дуванску индустрију 84 300 000 (2,5%). У оквиру средстава за пољопривредну производњу 1 568 600 000 треба да се усмјери на друштвени а 1 140 600 000 на индивидуални сектор.¹⁰⁾

Договором је утврђена следећа структура усмјеравања инвестиција: на производњу меса, млијека и рибе 70%, воћа и грожђа 15%, привођења земљишта култури у друштвеном сектору 10% и на производњу поврћа у затвореном простору 5%.

Прве двије године текућег средњорочног плана донесене су инвестиционе одлуке на укупан износ од 742 100 000 динара, или 54% планираних средстава за назначени период. Од овог износа 471 200 000 д усмјерено је на базичну производњу. Међутим, до сада је реализовано свега око 385 300 000 д или 28% планираног износа, од чега 154 700 000 д за базичну производњу.

Досадашња искуства указују да је динамика реализације инвестиционих улагања успорена због недостатка сопствених средстава ОУР-а за израду програма и учешћа у конструкцији финансирања, кашњења на изради програма и пројеката, дефицитарности стручног кадра и спорости банака у донашењу инвестиционих одлука.

Поред тога, када се ради о инвестицијама у примарној пољопривредној производњи — у првом реду, производњи млијека и меса — организације удруженог рада нијесу ни доходовно заинтересоване за улагања у ту производњу.

Недостатак квалитетних пројеката биће донекле ублажен јер је у току израда пројекта регионалног развоја пољопривреде Црне Горе који садржи око 60 потпројеката на подручју 18 општина, у чијем финансирању треба да учествује Међународна банка за обнову и развој. Овај пројекат је усклађен са свим организацијама удруженог рада из области пољопривреде и прехранбене индустрије. Његовом реализацијом, која треба да почне у 1984, значајно ће се повећати робна производња основних пољопривредно-прехранбених производа и убрзати развој мање развијених општина.

Поред овога, у току је интензивна припрема програма за изградњу више овчарских и говедарских фарми на друштвеном сектору у брдско-планинском подручју Републике. За реализацију тих програма предрачуном се предвиђа укупно 270 000 000 д, у чему ЈНА треба да учествује у конструкцији финансирања са 33% средстава.

⁹⁾ У протеклом планском периоду од укупних инвестиција за привреду Црне Горе за пољопривреду, прехранбену и дуванску индустрију било је предвиђено 4,2% (1 406 000 000 динара) а реализовано 2,1%.

¹⁰⁾ Структура коришћења инвестиција дата је у прилогу — таб. 6.

Исто тако, у завршној фази је израда пројекта улова, пре-раде и промета рибе (морске и слатководне).

Ради ефикаснијег коришћења средстава, за развој пољо-привреде до сада је више пута указивано на потребу оснивања пољопривредне банке, као основне банке која би у цјелини пра-тила пословање и развој ОУР-а, као и штедно-кредитно посло-вање на индивидуалном сектору. При том је истицано да би так-ва специјализована банка потпуније и ефикасније пратила посло-вање и развој а првенствено реализацију инвестиција у овој об-ласти.

Поред улагања за повећање пољопривредне производње, у Договору и другим планским документима предвиђају се и дру-ге мјере економске политике, и то:

- премирање друштвено организоване робне производње основних пољопривредних производа,

- регресирање сјеменског, садног и приплодног материја-ла за организовану робну производњу,

- обезбјеђење иницијалних улагања за новоформиране и трансформисане организације удружених земљорадника, ради стварања услова за почетак рада и производње,

- накнада камате по кредитима за улагања у пољопривре-ду за друштвено организовану робну производњу меса и млије-ка, реализацију Програма стварања резерви меса у живој стоци у брдско-планинском подручју и привођење земљишта култури у друштвеном власништву,

- накнада курсних разлика по зајмовима Међународне бан-ке за обнову и развој за дио зајма који користе удружени зем-љорадници за развој пољопривреде посредством ООУР-а,

- умањење основице за опорезивање из дохотка и ослоба-ђање плаћања пореза по основу катастарског прихода земљорад-ника који су се удружили на трајним и доходовних основама. Прописе по овом основу доносе општинске скупштине,

- финансирање стручног образовања земљорадника путем семинара, курсева, предавања и сл.

Извори средстава за накнаде камата по кредитима за ула-гања у пољопривреду и за накнаде курсних разлика по зајмо-вима Међународне банке за обнову и развој утврђени су зако-ном. Међутим, и поред тога што су извори средстава за ове нам-јене законом регулирани, у практичној примјени те се одредбе не спроводе потпуно, што негативно утиче на коришћење инвести-ција, посебно на индивидуалном сектору.

Како су у протеклом планском периоду обезбијеђена сред-ства само за неке од предвиђених мјера, у току је поступак за

доношење закона о обезбјеђењу и усмјеравању средстава за подстицање производње хране у периоду од 1983-1985. Средства за ове намјене треба да обезбиједе Република и општине.

Из изложеног произилази да су стратешка опредјељења на производњу хране у Црној Гори усмјерена, у првом реду на производњу меса и млијека, као и производа који имају компаративне предности (рано воће, грожђе, поврће, јужно воће).

Производња меса има сталну тенденцију пораста, што се види из следећег прегледа:

— 1955. год.	7 760 t
— 1962. год.	9 211 t
— 1972. год.	11 000 t
— 1981. год.	18 000 t
— 1983. год. (план)	19 300 t

Последњих неколико година производња меса расте брже од раста потрошње, тако да се укупни дефицит меса из године у годину смањује. Објективно постоје услови да се већим инвестиционим улагањима и другим мјерама економске политике повећа раст производње меса и да се у догледно вријеме не само елиминише дефицит овог производа већ и обезбиједе знатни вишкови за извоз.

Поред тога, постоје повољне могућности за већи улов и производњу рибе у рибањацима (јер се постојећи ресурси неповољно користе) што би допринијело отклањању дефицита меса.

Иако је тај дефицит осјетан, повремено се јављају и тржни вишкови стоке, у првом реду јагњади, и то из следећих разлога: велике понуде јагњади на тржишту у релативно кратком року, недовољне организованости и неповезаности ОУР-а у области производње и промета, слабе организације откупа, недовољног интереса за извоз јагњади због ниских цијена, релативно високих трошкова и ризика и неопремљености кланица за клање јагњади ради извоза и сл.

Да би се ови проблеми брже и ефикасније рјешавали у наредном периоду, неопходно је у свим општинама и Републици утврдити програм производње и реализације тржних вишкова меса.

Производња млијека и млјечних прерађевина стално расту, што се види из следећег прегледа:

— 1955. год.	44 352 000 l
— 1962. год.	43 748 000 l
— 1972. год.	71 896 000 l
— 1981. год.	101 400 000 l
— 1983. год. (оцјена)	120 000 000 l

Црногорском тржишту треба свјежег млијека око 22 милиона литара годишње (просјечно око 60 0000 l дневно). Сопственом производњом у друштвеном сектору и откупом обезбјеђује се око 9 милиона литара (40%) док се око 60% укупних потреба набавља са стране. Зато се често јављају несташице на тржишту, посебно у већим потрошачким центрима.

Укупна производња млијека у Црној Гори већа је скоро 6 пута од тржишне потрошње, што указује на чињеницу да постоји могућност да се укупна робна потрошња задовољи сопственом производњом. Међутим, откупом се захвата врло мало млијека, због слабе организације откупа, неизграђених откупних, односно сабирних центара, мале откупне цијене млијека у односу на цијене прерађевина, неразвијене инфраструктуре у већини производних подручја и др.

То представља радикалне измјене у организацији откупа млијека од индивидуалних произвођача и у организованости субјеката који се баве откупом. Неопходно је с тим у вези да све организације које се баве производњом и откупом млијека сачине програме производње и откупа млијека на основу којих би се обезбиједила неопходна инвестициона средства за реализацију тих програма.

Битан услов за већу производњу млијека јесте и економска мотивисаност произвођача. Зато треба настојати да се стварају услови за прелазак на слободно формирање цијена млијека на тржишту а до тада премирањем подстицати производњу.

Поред одређења на производњу меса и млијека и производа који имају компаративне предности у новије вријеме, због отежаних услова набавке пшенице и кукуруза указује се потреба за повећањем сопствене производње и ових производа.

Производња пшенице и сјетвене површине под овом културом смањивале су се из године у годину, што се види из сљедећег прегледа:

Година	Сјетвена површина у ha	Принос по ha у kg	Укупан принос у тонама
1	2	3	4
— 1939.	12 981	890	11 560
— 1947.	12 138	580	7 040
— 1952.	8 466	880	7 450
— 1962.	8 087	1 460	11 830
— 1972.	5 745	1 750	10 059
— 1982.	3 005	2 120	6 668
— 1983. (план)	3 800	3 000	11 400

Уситњеност посједа, незнатно учешће друштвеног сектора у укупним ораничним површинама (4,6%) изразито мале површине у равничарском подручју (5%) и отежани услови за примјену механизације ограничавају знатније повећање сјетвених површина под пшеницом, мада се посљедњих година увођењем јарих пшеница шири ареал њене производње и у брдско-планинска подручја.

С обзиром на веома изражен дефицит овог производа и све теже могућности набавке пшенице са стране, као и на потребу упошљавања постојећих млинских капацитета, нужно је максимално искористити сопствене могућности у повећавању производње пшенице. Повећавање производње требало би да прате и подстицајне мјере, и то: регреси за квалитетно сортно сјеме, за минерална ђубрива, премије за робну производњу пшенице и др.

Предвиђено је да се ове године изради програм производње пшенице који ће полазећи од расположивих земљишних капацитета, климатских и других услова утврдити могући обим производње у нашим условима, рачунајући при томе првенствено на коришћење необрађених површина.

Сјетвене површине под кукурузом у Црној Гори стално се смањују, што се види из сљедећих прегледа:

Година	Укупно засија- по ha	Принос по 1 ha у kg	Укупон принос у тонама
1	2	3	4
— 1939.	18 851	910	16 970
— 1947.	15 825	1 360	21 510
— 1952.	12 901	610	7 857
— 1962.	16 515	1 240	20 500
— 1972.	12 888	1 670	21 467
— 1982. (оцјена)	7 293	1 840	13 419
— 1983 (план)	8 500	3 000	25 500

Укупне потребе у кукурузу у Црној Гори износе око 40 000 t годишње, од чега се набавља са стране око 25 000 тона.

Повећање производње кукуруза треба заснивати на повећању сјетвених површина и приноса по јединици површине. Ово повећавање производње треба да прате подстицајне мјере, регрес за сјемена, минерална ђубрива и премије за откупљене количине кукуруза, што се утврђује посебним програмом сваке године. У 1983. години предвиђа се да се сопственом производњом обезбиди око 65% укупних потреба за кукурузом. Повећање сјетвених површина под кукурузом треба да услиједи на рачун необрађених ораница, угара и ливада.

На основу сагледавања стања и проблема у развоју пољопривреде а у циљу повећања робне производње основних пољопривредних производа, предлажу се

МЈЕРЕ ЗА ДАЉЕ УНАПРЕЂЕЊЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ

1. За бржи развој пољопривреде у цјелини нужно је мизом мјера и акција јачати друштвени сектор пољопривреде и оспособити га за успјешно извршавање задатака предвиђених ради повећавања производње хране на том сектору и бржег развоја пољопривредне производње на индивидуалном сектору. С тим у вези, треба друштвену активност усмјерити на стварање повољнијих услова за повећавање капацитета у примарној производњи на друштвеном сектору и њихово брже оспособљавање у кадровском, техничком и организационом погледу, са оријентацијом да се на друштвеном сектору производи знатно више хране.

2. Подстицати удруживање рада и средстава на доходовним основама унутар Републике и са организацијама удруженог рада изван ње, и тако стварати услове за већу производњу, дугорочнију производну оријентацију, бржу реализацију развојних програма, првенствено у примарној производњи, имајући при томе одређене приоритетима за производњу меса, млијека и производа са компаративним предностима на нашем подручју (рана производња поврћа и воћа, јужног воћа и др.).

3. Развијати и подстицати различите облике организоване међусобне планске и пословне сарадње организација удруженог рада у области производње, прераде и промета. Формирањем Пословне заједнице за производњу и промет хране која ће обједињавати планске економске развојне функције организација удруженог рада из области агрокомплекса, створени су предуслови за брже мијењање стања односа у тој области. Неопходно је убрзати активности на оспособљавању агрозаједнице са циљем да што прије почну врло значајне функције које су јој при оснивању дате.

4. Повећаним напорима свих субјеката који раде на унапређивању пољопривреде и широм друштвеном акцијом, убрзати процес удруживања земљорадника на доходовним основама путем разних облика дугорочније сарадње у складу са Програмом удруживања земљорадника у Црној Гори. Треба у 1983. години удружити још 1 600 земљорадника, како је Програмом за ову годину предвиђено.

5. Треба у 1983. години сагледати могућност обезбјеђења трајнијих извора средстава под повољним условима за повећање обрадивих површина у друштвеном сектору привођењем култури немелиорисаних пољопривредних површина и откупом земљишта, и у том смислу припремити одговарајуће прописе. Уколико се

утврде повољни и стабилни извори средстава за ове намјене, постоји могућност да се обрадиве површине друштвеног сектора повећају око 4-5 хиљада хектара у наредних 5 година. Процјењује се да ће инвестициона улагања у ту сврху, по цијенама из 1982. године, бити по 1 хектару приближно од 200-400 хиљада динара. Законом о накнади камате за инвестиције у пољопривреду предвиђено је да се за ту намјену користе бескаматни кредити, али нијесу дефинисани извори средстава, те се Закон практично не примјењује.

Комитет за пољопривреду, шумарство и водопривреду, у сарадњи са Привредном комором и Пословном заједницом за пољопривреду, у првој половини 1983. године припремиће програм привођења култури немелиорисаних пољопривредних површина и мјере за његову реализацију.

6. Појачаном друштвеном акцијом и ангажовањем општина и организација удруженог рада треба досљедно спроводити Закон о искоришћавању пољопривредног земљишта и на тај начин повећати коришћење сада необрађених и других обрадивих површина. Организације удруженог рада обавезне су да предузму одговарајуће мјере за коришћење не само својих већ и ораничних површина на индивидуалном сектору како би се сваки хектар ових површина (без обзира на власништво, мјесто и положај) што потпуније и рационалније користио. Све општине прије почетка прољећне сјетве сачиниће програме експлоатације обрадивог пољопривредног земљишта и утврдити мјере за његову реализацију.

7. Примјеном савремених техничко-технолошких рјешења, потпунијом агротехником и сигурношћу у снабдијевању репроматеријалом (сјеме, минерална ђубрива, средства за заштиту биља, гориво и др.), већим ангажовањем стручних и савјетодавних служби треба стварати услове за повећавање приноса по јединици површине, а тиме и боље искоришћавање постојећих обрадивих површина.

8. Повећање производње и извоз тржних вишкова пољопривредних производа, нарочито на конвертибилно подручје представља приоритетан задатак. Постоје повољни услови за знатно већи извоз неких пољопривредних производа (рано поврће, воће и гржђе, месо, алкохолна и безалкохолна пића, шумски плодови, љековито биље и др.). Организације удруженог рада, у оквиру Привредне коморе Црне Горе и СИЗ-а за економске односе са иностранством, почетком ове године сачиниће програм повећања извоза пољопривредно-прехранбених производа по носиоцима и утврдити обим девизних средстава за увоз неопходног репроматеријала, увозних компоненти за производњу минералних ђубрива, средстава за заштиту биља и др., као и резервних дијелова за механизацију и опрему.

У програму ће такође бити сагледане могућности повећања извоза услуга и други облици сарадње у тој области, првенствено са земљама у развоју.

9. Кредитном и монетарном политиком треба, више него до сада, подстицати производњу хране, посебно у дијелу примарне пољопривредне производње, затим откупа и стварања резерви пољопривредно-прехранбених производа и др., ради остваривања утврђених циљева у овој области.

У том смислу, потребно је:

— обезбиједити и реализовати обим инвестиционих улагања за развој пољопривреде предвиђен планским документима, посебно за програме у области примарне производње. Комитет за пољопривреду, шумарство и водопривреду редовно ће, најмање два пута годишње, информисати Извршно вијеће и друге заинтересоване органе о остваривању планом утврђеног обима инвестиционих улагања у пољопривреду и реализацији програма инвестиција у току,

— побољшати услове и утврдити трајније и стабилнији изворе средстава за кредитирање текуће пољопривредне производње, откупа тржних вишкова и стварања неопходних залиха пољопривредно-прехранбених производа. Привредна комора у првом кварталу ове године, у сарадњи са Задружним савезом, Пословном заједницом, Народном банком, Удруженом банком и Комитетом за пољопривреду, шумарство и водопривреду, сагледаће могућности и утврдити предлоге у том смислу,

— да основне банке својом пословном политиком, почетком сваке године дефинишу обим и квалитет средстава за развој пољопривреде из сопственог кредитног потенцијала,

— досљедно спроводити Закон о бенефицираним каматама и Закон о курсним разликама за инвестирање у пољопривредну производњу,

— да Народна банка на основу претходних консултација у оквиру Привредне коморе предложи могућност повећања учешћа средстава из примарне емисије за кредитирање производње и откупа пољопривредно-прехранбених производа,

— треба најкасније до краја марта 1983. у оквиру СИЗ-а за економске односе са иностранством, заједно са Народном банком, Удруженом банком и Комитетом за пољопривреду, шумарство и водопривреду, да се ријеши проблем враћања девиза за дио ИНО-кредита који користе индивидуални пољопривредни произвођачи, јер ОУР-и носиоци ових кредита нијесу у могућности да испуњавају девизне обавезе за индивидуални сектор.

10. Политика цијена пољопривредних производа треба да подстиче произвођаче на повећање производње и остваривање већег дохотка из пољопривреде. Режимом контроле цијена основних

пољопривредно-прехрамбених производа ради заштите стандарда грађана доводи се у питање рентабилност у производњи а тиме и сталан несклад на релацији понуде и тражње тих производа. Стога је неопходно, све док се не пређе на слободно формирање цијена основних пољопривредно-прехрамбених производа, одговарајућим мјерама економске политике значајније фаворизовати ову производњу.

11. Треба убрзати активности на усвајању и отпочињању са реализацијом Пројекта регионалног развоја пољопривреде Црне Горе, који садржи више подпројеката и чијом ће се реализацијом знатно повећати производња хране, посебно у неразвијеним општинама. На реализацији овог пројекта посебно ће се ангажовати Пословна заједница и организације удруженог рада које су њиме обухваћене.

12. У сарадњи са ЈНА, наставити са реализацијом програма стварања резерви меса у живој стоци, пројеката за изградњу овчарских и говедарских фарми у друштвеном сектору у чијем финансирању учествује ЈНА, Основне банке и ООУР-и. Инвеститори треба што прије да обезбиједе одговарајући износ средстава као учешће у финансирању ових пројеката.

13. Мјерама пореске политике стимулисати боље и рационалније коришћење обрадивих површина и смањивање обима необрађених, брже удруживање земљорадника и повећање друштвено-организоване робне производње, затим производњу у брдско-планинском подручју и произвођаче који испоруче за тржиште веће количине дефицитарних пољопривредних производа. Неопходно је да све друштвено-политичке заједнице ове године поново испитају мјере пореске политике у пољопривреди и предложе одговарајућа рјешења.

14. Ради повећања производње основних пољопривредно-прехрамбених производа, посебно меса и млијека, у 1983. години донијеће се:

- закон о обезбјеђењу средстава за подстицање производње хране, којим ће се предвидјети трајнији извори и повећани обим средстава за ове намјене,

- закон о условима за промјену намјене обрадивог земљишта ради спречавања смањивања обрадивих површина,

- самоуправни споразум банака о обезбјеђењу дијела средстава за инвестиције у пољопривреди а посебно за привођење култури немелиорисаних земљишта у друштвеном сектору,

- програм производње хране у 1983. години којим ће се разрадити могућност производње хране у Црној Гори и мјере за његову реализацију,

- програм производње и откупа меса, млијека и пшенице за период од 1983-1985. године, којима ће се разрадити могућ-

ности производње и откупа ових производа, као и услови и мјере за њихову реализацију. На изради овог програма ангажоваће се представници научних институција, Пословна заједница и ОУР које се баве производњом и откупом ових производа у Републици.

15. Кадрови представљају битан услов бржег увођења и коришћења савремених техничко-технолошких рјешења, креирања оптималних развојних програма и пројеката, боље организованости и коришћења постојећих капацитета и унутрашњих резерви у овој области. Зато је неопходно посветити посебну пажњу планирању и обезбјеђивању стручног кадра свих потребних профила, посебно квалификованих радника разних специјалности. Путем организовања предавања, семинара и курсева треба стручно оспособљавати индивидуалне произвођаче за већу и савременију производњу.

16. Развој комуналне инфраструктуре и укупни социјалистички преображај села битна је претпоставка бржег развоја пољопривредне производње, посебно на индивидуалном сектору. Због тога је потребно у свакој општини сачинити програм мјера којим би се стварали повољнији услови за изградњу објеката инфраструктуре (путеви, електрификација, водоводи) и остале дјелатности, као: сервисне и занатске радионице, кућна радиност, саобраћај, сеоски туризам и друге дјелатности од интереса за укупни развој пољопривреде и села.

17. За реализацију ових мјера и активности треба синхронизовати укупну друштвену активност свих фактора који могу допринијети да се повећа производња хране у Црној Гори и убрза развој пољопривреде као значајан фактор остваривања политике економске стабилизације у цјелини.

Таб. 1. Обрадиве и ораничне површине

а) Обрадиве површине						
Категорија	(у ha)					
	1962.		1972.		1982.	
	ha	%	ha	%	ha	%
1	2	3	4	5	6	7
Укупно обрадиве површине:	191 307	100,0	187 611	100,0	186 028	100,0
Од тога:						
— оранице и баште	64 802	33,9	61 001	32,6	57 527	31,0
— воћњаци	8 163	4,3	9 441	5,0	10 341	5,5
— виногради	1 330	0,7	1 758	0,9	3 674	2,0
— ливаде	117 012	61,1	115 411	61,5	114 586	61,5

б) Ораничне површине

(y ha)

	1962.	1972.	1982.	Индекс 1962. = 100
Оранице — Укупно	64 802	61 001	57 527	
У томе:				
— засијано	59 774	53 730	44 322	74,1
— жита	44 601	33 844	19 837	44,5
— поврће	9 562	10 964	12 164	127,2
— индустријско биље	521	414	488	93,7
— сточно крмно биље	5 090	8 597	11 833	232,4
Расадиници	18	32	43	238,8
Угари и необрађено	5 010	7 239	13 149	262,4

Таб. 2. Необрађене површине 1982.

(y ha)

Општина	Оранице и баште укупно	Необрађене оранице и угари			% укупно ораница и башта
		Укупно	Од тога		
			Друштвени сектор	Индивид. сектор	
1	2	3	4	5	6
Црна Гора	57 527	13 149	1 316	11 833	22,8
Бар	3 021	44	—	44	1,5
Бијело Поље	9 583	452	20	432	4,7
Будва	493	279	—	279	56,6
Даниловград	2 643	823	334	489	31,1
Жабљак	490	—	—	—	—
Иванград	5 512	267	—	267	4,8
Колашин	832	304	—	304	36,6
Котор	824	189	100	89	23,0
Мокрјовац	519	97	3	94	18,7
Никшић	5 071	421	—	421	8,1
Плав	1 920	—	—	—	—
Плужине	715	150	51	99	21,0
Пљевља	10 309	3 992	205	3 787	38,8
Рожаје	2 144	958	45	913	44,7
Тиват	405	317	—	317	78,3
Титоград	6 421	2 210	136	2 074	34,4
Улцињ	4 276	1 299	422	877	30,4
Херцег-Нови	640	335	—	335	55,5
Цетиње	743	120	—	120	16,2
Шавник	996	892	—	892	92,4

Таб. 3. Немелиорисане површине у друштвеном сектору

ООУР — Локација	Површина у ha
1	2
Агрокомбинат „13. јул” Титоград (Бјелопавлићка равница 540 ha, Црмничко поље 460, Толошки луг 80, приобална зона Скадарског језера 100 ha)	1 180
„Агропогон” Улцињ (Штој 500 и Зогања 150 ha)	650
ПД „Бока” — Котор (Мрчево поље 220 и Тиватско поље 80 ha)	300
ПТК Никшић — (Никшићко поље 130 и Граховско поље 60 ha)	190
ПК „Београд” ООУР „Приморје” Херцег-Нови (Суторинско поље)	120
„Агрополимље” Иванград (у оквиру програма регулације Лима)	280
СВЕГА:	2 270 ha

Таб. 4. Бројно стање стоке по врстама (грла)

Врста	1962.	1972.	1982.
1	2	3	4
1. Говеда укупно	184 000	147 039	186 384
У томе:			
— музне краве	86 000	83 054	121 114
2. Овце укупно	612 000	509 773	481 957
У томе:			
— овце за приплод	444 000	407 421	389 994
3. Коњи	31 800	28 608	24 023
4. Свиње	23 600	28 812	27 326
5. Живина	289 000	463 799	736 509

Таб. 5. Биланс основних пољопривредно-прехрамбених производа
(у тонама)

Производ	Потрош- ња	1980.		Потрош- ња	1983.		Потрош- ња	1985.	
		Произ- водња	Разлика + —		Произ- водња	Разлика + —		Произ- водња	Разлика + —
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
— Пшеница и раж	95 000	10 000	—85 000	107 000	11 500	—95 500	107 000	16 500	—90 500
— Јечам	8 500	8 500	—	8 700	8 700	—	9 000	9 000	—
— Кукуруз	35 000	15 000	—20 000	40 000	15 000	—25 000	40 000	15 000	—25 000
— Кромпир	45 000	40 000	— 5 000	48 000	50 000	+ 2 000	50 000	60 000	+10 000
— Парадајз	7 700	12 000	+ 4 300	8 700	13 400	+ 4 700	9 400	15 000	+ 5 600
— Паприка	7 100	13 000	+ 5 900	7 700	14 400	+ 6 700	8 200	16 000	+ 7 800
— Јабука	11 800	1 200	—10 600	12 200	1 600	—10 600	12 500	2 000	—10 500
— Шљива	2 700	6 000	+ 3 300	2 930	6 400	+ 3 470	3 100	7 000	+ 3 900
— Бресква	1 200	2 000	+ 800	1 370	2 450	+ 1 080	1 500	3 000	+ 1 500
— Грожђе	5 500	16 000	+10 500	5 940	20 000	+14 060	6 300	25 000	+18 500
— Маслине	1 500	1 500	—	1 630	1 630	—	1 800	1 800	—
— Агруми	3 700	1 000	— 2 700	4 170	1 100	— 3 070	4 500	1 200	— 3 300
— Дуван	650	650	—	730	730	—	800	800	—
— Месо укупно	25 000	16 300	— 8 700	26 850	19 300	— 7 550	28 300	23 000	— 5 300
— Млијеко 000 л.)	121 000	105 000	—16 000	128 000	120 000	— 8 000	135 000	135 000	—
— Јаја (у 000 ком.)	68 000	60 000	— 8 000	72 000	65 000	— 7 000	75 000	70 000	— 5 000
— Риба	1 250	1 200	— 50	1 500	1 500	—	1 900	1 900	—
— Јестиво уље	6 780	6 780	—	8 000	8 000	—	8 000	8 000	—
— Шећер	15 300	—	—15 300	17 600	—	—17 600	19 000	—	—19 000
— Кафа	1 700	—	— 1 700	1 820	—	— 1 820	1 900	—	— 1 900
— Пиринач	1 700	—	— 1 700	1 820	—	— 1 820	1 900	—	— 1 900

Таб. 6. Обим и структура инвестиција од 1981-1985.
(у мил. динара, цијене 1980)

Извори средстава	Пољопр. прехр. дуван. индустр	Укупно	Пољопривреда Друштвени сектор	Индивид. сектор	Прехрамб. индустрија	Дуванска индустрија
1	2	3	4	5	6	7
Укупно	3 454,0	2 709,2	16,9	16,2	—	—
%	100,0	78,4	1 568,6	1 140,6	660,5	84,3
	100,0	100,0	45,4	33,0	19,1	2,5
Сопствена средства	158,0	64,0	100,0	100,0	100,0	100,0
%	4,6	2,4	28,0	26,0	57,0	37,0
Средства ФНП свега	1 840,0	1 496,0	2,4	2,3	8,6	43,9
%	53,3	55,2	793,5	702,5	327,0	17,0
50% ФНП обавезан зајам	920,0	920,0	50,6	61,6	49,5	20,0
50% ФНП удруж. рада и средстава	920,0	576,0	482,0	438,0	—	—
Инокредити	648,6	482,1	311,5	264,5	327,0	17,0
%	18,8	17,8	344,0	138,1	166,5	—
Удружена средства	357,4	217,1	21,9	12,1	25,2	—
%	10,3	8,0	128,1	89,0	110,0	30,3
Остала средства	450,0	450,0	8,2	7,8	16,7	35,9
%	13,0	16,6	265,0	185,0	—	—

Таб. 7. Пољопривредне површине по општинама и категоријама коришћења 1982.

(у ha)

Општина	Пољ. површине	О б р а д и в е Свега	Оранице и баште	п о в р ш и н е Воћња- ци	Вино- гради	Ливаде	Паш- њаци	Трстици и баре	Риб- њаци
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
УКУПНО	517 048	186 527	57 527	10 241	3 674	114 586	326 542	4 323	155
Бар	19 466	5 836	3 021	21 150	245	420	13 626	4	—
Улцињ	11 958	6 860	4 276	730	129	1 725	4 657	441	—
Будва	5 219	1 320	493	303	27	497	3 854	45	—
Тиват	1 620	1 226	405	527	100	194	394	1	—
Котор	5 663	2 862	824	593	62	1 383	2 801	—	—
Херцег-Нови	8 871	2 274	640	716	108	810	6 594	3	—
Цетиње	19 379	3 209	743	27	126	2 313	16 037	133	—
Титоград	61 997	18 839	6 421	854	8 786	39 317	39 317	3 868	155
Даниловград	17 142	6 473	2 643	253	75	3 502	10 667	2	—
Никшић	54 588	13 190	5 071	412	24	7 683	41 398	—	—
Шавник	32 191	7 135	966	28	—	6 141	25 056	—	—
Плужине	18 742	7 342	715	37	—	6 590	11 400	—	—
Жабљак	21 971	6 254	490	—	—	5 764	15 717	—	—
Пљевља	69 639	28 947	10 309	272	—	18 366	40 692	—	—
Бијело Поље	40 649	27 748	9 583	949	—	13 216	16 901	—	—
Иванград	43 300	21 611	5 512	1 363	—	14 736	21 689	—	—
Плав	24 666	8 078	1 920	599	—	5 559	16 580	8	—
Рожаје	20 085	9 175	2 144	17	—	7 014	10 910	—	—
Колашин	27 278	7 674	832	303	—	6 539	19 604	—	—
Мојковац	12 623	3 975	519	108	—	3 348	8 648	—	—